

simion

eugen

ficțiunea jurnalului intim DIARISMUL ROMÂNESC

istorie și critică literară

CORECTBooks

EUGEN SIMION

FICȚIUNEA JURNALULUI INTIM

III. Diarismul românesc

Editura Virtual
2010

ISBN(e): 978-606-8281-78-0
978-606-599-020-3

Avertisment

Acest volum digital este prevăzut cu sisteme de siguranță anti-piratare. Multiplicarea textului, sub orice formă, este sancționată conform legilor penale în vigoare.

CUPRINS

PARTEA I	1
DIARISMUL ROMÂNESC	2
1. Avem jurnal intim? De ce nu avem jurnal?!	2
2. Jurnalul ca literatură	10
3. Primele semne de „intimism”	15
4. Memorialul de călătorie. O retorică a uimirii și o strategie a jeluirii	18
5. Românii se pregătesc să iasă în lume. „Romanticeasca priveală”	24
6. Un „opușor [...] ca și în formă de roman”. Peregrinul transilvan. Stilul unui moralist bârfitor. Ion Codru-Drăgușanu	29
7. Însemnările studintelui maramureșan Ioan Artemie Anderco.	32
8. Alte memoriale. Jurnalul ca pretext pentru proza de moravuri. Timotei Cipariu, B.P. Hasdeu, Petre Ispirescu	35
9. Un Tagebuch și un diarist care, la 18–19 ani, cunoaște deja trucurile jurnalului intim. Jacob Negruzzi	37
10. Performanța precocității diaristice. Iulia Hasdeu	40
11. Istoria unui gen fără istorie. Pavel Dan.	42
12. O scriitură nouă și o istorie de demult. Stilul seniorial. Mateiu I. Caragiale	44
13. Tinerii din anii '30. Practica diaristică. Jurnalul în epoca totalitarismului. Un program în 10 puncte pentru diarismul românesc.	47
 PARTEA A II-A	 50
1. UN „DIARIST DIN SECOLUL AL XVII–LEA. NICOLAE SPĂTARU-MILESCU	51
2. JURNALUL ROMANTIC ȘI „ANTIFARMECELE” LUI C.A. ROSETTI.	56
3. JURNALUL LUI MAIORESCU. UN <i>BILDUNGSROMAN</i>	62
1. Revizuirile periodice ale jurnalului și accesul limitat al martorilor-copiști	62
2. Cronica unui tânăr care are conștiința preeminenței sale	65
3. Maiorescu devine deja „maiorescian”. Lupta împotriva „formelor fără fond” poate să înceapă... Complicații sentimentale.	68
4. Regalitatea spirituală. Omul deciziilor capitale	73
5. Ultimul Maiorescu. Succesul politic. Criticul își pregătește dosarul posterității.....	75

4. ANEXĂ: CORESPONDENȚA LUI MAIORESCU	77
1. Un adolescent român care-și exercită autoritar vocația pedagogică: „O să le arăt eu măgarilor vienezi ce e un român”	78
2. Un roman sentimental cu trei personaje. Strategia seducției. Clärchen.	83
3. Un tânăr valah care nu se simte bine la Paris	88
5. GALA GALACTION ȘI „MANIA GONCOURT”	93
6. „OTRĂVURILE” LUI E. LOVINESCU	101
1. Fauna vieții literare. Ion Barbu provoacă „perturbațiuni”. „Don Camilio” este neguros și mitoman. Cruzimile moralistului E. Lovinescu	102
2. Comedia moravurilor literare continuă. O mitologie, pe scurt, a vanităților inflamate și revendicative. În Cercul Sburătorul apare „Napoleonul criticii” – G. Călinescu	105
3. Eșecul speranțelor și combinațiilor didactice, materiale, morale	107
4. Singurătate, deprimare, neant. Comportamentul, în continuare, sumbro al scriitorului român. „Terorismul legionar”	110
5. Misterioasa Popea. O pasiune târzie, un mic discurs îndrăgostit. „Urgie telefonică” și „sentimentalitate fără finalitate”. Sentimentul irepresibil al morții	113
7. UN JURNAL POLITIC SCRIS DE UN POET MESIANIC. OCTAVIAN GOGA	117
8. JURNALUL „CA DOCUMENT SUFLETESC, NU CA ARTĂ”. LIVIU REBREANU	121
1. O mitologie a „caznei”. Scrisul este o ispășire. Prozatorul are fantezie epică, dar nu are „vorbe” ca s-o comunice.....	121
2. Un mod de a fi scriitor în lumea românească	124
3. Jurnalul „nu este o formulă de roman”, dar poate să pară „ca un roman”. Jurnalul agricol	126
4. Din nou despre chinul de a scrie, „Încherbălirea romanelor.” O ergografie complicată și un creator care naște greu	129
5. Autenticitatea și integritatea jurnalului	130
6. Despre politică și despre moarte	132
7. Jurnal de călătorie și, din nou, jurnal agricol	136
8. Diaristul Rebreanu	137
9. JURNALUL UNUI ADOLESCENT AVANGARDIST. GEO BOGZA	139
10. JURNALUL UNUI OM AL PROCESULUI. MIRCEA ELIADE	143
A. Despre funcțiile jurnalului. Experiența indistinctă și salvarea timpului concret . . .	145
B. Un jurnal numai pentru sine	150

C. Tehnica jurnalului modern. Șantier. Romanul indirect.	151
D. Jurnal din exil. Exilul ca inițiere	157
E. „Omul fără destin” și scriitura lui.	160
11. JURNALUL UNUI „HOMME À FEMMES” CĂZUT ÎNTRE DOUĂ TABERE IDEOLOGICE RIVALE. MIHAIL SEBASTIAN	164
1. Un diarist care nu crede în genul diaristic. Jurnalul intim devine, totuși, spațiul său de securitate și un exercițiu de libertate.	164
2. Generația tânără și maestrul ei spiritual	166
3. Dragoste, muzică și angoasă.	169
12. UN JURNAL DE TIP EXISTENȚIALIST. OCTAV ȘULUȚIU	172
1. Jurnalul ca o bancă de date compromițătoare. Țin un jurnal „ca să am în față starea mea scârboasă”. Funcția masochistă a diarismului	173
2. Cineva care se detestă din tot sufletul, dar aspiră la „marea creație”	175
3. Un narator trăirist și un roman de dragoste cu trei personaje	177
13. JURNALUL UNEI FETE CARE GÂNDEȘTE MULT ȘI SE PLICTISEȘTE ENORM. JENI ACTERIAN	180
1. O clandestinitate maximă, o suprimare amânată și, în cele din urmă, ratată a Jurnalului intim	180
2. Dramele unei tinere femei culturale	182
3. În fine, mirele sosește... Pasiune și decepție. Jurnalul salvează și se salvează...	184
14. JURNALUL UNUI OM FĂRĂ CALITĂȚI. ARȘAVIR ACTERIAN	186
15. UN „VIZIONAR ESTETIC AL EXISTENȚEI”. PETRU COMARNESCU	190
16. UN MARTOR INDISCRET CARE, DISPĂRÂND, DEVINE UN CONFIDENT PRIVILEGIAT. JURNALUL ALICEI VOINESCU	194
A. Nouă moduri de a gândi jurnalul intim. Nouă argumente pentru a-l respinge și, totodată, pentru a-l asuma. A ajunge la rădăcinile ființei.	194
B. Discursul îndrăgostit al unei „Madame Bovary a misticii” însoțită cu un Mitică bucureștean fugitiv și gelos.	202
C. Suferințele unui Iov feminin. Bocetul ei este demn și rugăciunea ei este sfâșietoare	204
17. FICȚIUNEA JURNALULUI ȘI A METAJURNALULUI. RADU PETRESCU	208
A. Jurnalul poate fi o operă performantă, în consecință, trebuie gândit și scris ca atare	209
B. O reverie a aerului. Imaginile de contrast. Un fanatic al scriiturii și un roman sentimental cu suspansuri livrești	215

18. JURNALUL UNUI DON JUAN PROLETAR ȘI PROVINCIAL. ION D. SÎRBU	220
1. Un jurnal care nu respectă clauzele diarismului. Un diarist care are treabă cu spiritul său... Dar și cu otiotica și, în genere, cu răul românesc.	220
2. O cronică ironică și tragică a pierderii de sine. „Starea de rumânie”	223
3. Jurnalul ca exercițiu împotriva fricii și exercițiu de uitare	226
4. „Caietele de noapte. „O autoficțiune și un filosof cu limba rea care nu mai crede în puterea filosofiei de a schimba lumea	228
5. Jurnalul ca roman eseistic și, implicit, ca roman de moravuri. Câteva „ficțiuni ale singurătății”	230
6. Autoportretul unui doctor docent în eșecuri	232
19. UN JURNAL DE DETENȚIE CU TOTUL SPECIAL. MORALA UNUI SPIRIT RELIGIOS. N. STEINHARDT.	235
20. JURNALUL MANDARINULUI VALAH. JURNAL INTIM? ROMAN AUTOBIOGRAFIC? ROMAN CARCERAL? ROMAN DE MORAVURI ILFOVENE? IREPRESIBILUL PETRE PANDREA. UN SAINT-JUST ÎNSOȚIT DE UN DON JUAN OLTEAN.....	241
21. EXHIBIȚIONIST ȘI SARTRIAN. <i>UN ROMÂN LA PARIS</i> . D. ȚEPENEAG.	253
22. AL PATRULEA PERSONAJ: <i>LECTORUL-MARTOR, LECTORUL-COMPLICE</i> . JURNALUL LUI MIRCEA ZACIU	261
1. Jurnalul ca salvare din gheara sistemului	262
2. O situație inedită: lectorul (exegetul) este personaj al jurnalului	266
3. O istorie a „deceniului satanic”. Un roman de moravuri literare	267
4. Jurnalul nu-l ignoră, totuși, pe narator	271
5 . Ficțiunea singurătății individuale și a fricii colective	272

PARTEA I

DIARISMUL ROMÂNESC

„De ce nu scriem în fond, noi, românii jurnale? Nu e vorba în primul rând de lenea balcanică – pitoreasca lene balcanică – cu explozia de vitalitate și inteligență consumată în cafenele (acum cafenelele s-au mai rărit), cu nevoia de spectatori la marile trăiri intelectuale. Avem toate calitățile unor străluciți grefieri ai propriului nostru suflet, în expansiune continuă, ca galaxia. Și cu toate acestea... Civilizația, așa cum se prezintă ea pe buza mileniului trei, aproape interzice jurnalul intim. Acest «intim» atrage curioșii.

Scriitorul nu poate fi exact în jurnalul său, în primul rând, din cauza familiei și, în al doilea rând, din cauza impiegaților de mișcare. Soțiile sunt curioase ca niște impiegați, impiegații curioși ca o soție. Intuind aceasta, scriitorul – care, har Domnului, nu duce lipsă de intuiție – încearcă să pareze, își simplifică viața sufletească până la Codul stării civile și renunță la tot ce ar putea deranja în dreapta și în stânga. Și, atunci, de ce să mai scrie?...”

Marin Sorescu, 1986

1. Avem jurnal intim? De ce nu avem jurnal?!

„Avem jurnal intim?” „De ce nu avem jurnal?” – iată două întrebări care se repetă în critica românească, azi ca și ieri. Criticii mai vechi sunt fie neinteresați de temă – considerând jurnalul un gen neliterar sau, în cel mai bun caz, un gen pur documentar –, fie de-a dreptul ostili. Maioreșcu a ținut o cronică a vieții sale private și publice, dar nu s-a gândit niciodată că această agendă care înregistrează starea vremii, întâlnirile, călătoriile, cheltuielile pentru coșniță etc. poate fi luată în seamă ca literatură. A doua generație de critici (N. Iorga, Ibrăileanu, M. Dragomirescu, E. Lovinescu) se interesează de genul memorialistic (unii dintre ei lăsând cărți substanțiale în acest domeniu, de pildă N. Iorga și E. Lovinescu), dar nu manifestă nici o curiozitate estetică pentru jurnalul intim și pentru alte specii ale biograficului. Curiozitatea este că, cel mai important critic al generației, E. Lovinescu, ține o agendă literară care, sub anumite aspecte, reprezintă un jurnal intim în stil maioreșcian, cu notații scurte și adjective dure despre personajele vieții literare din epocă. În comentariile critice propriu-zise referințele la genul diaristic sunt rare și, din ce spune, nu se deduce că-i acordă o șansă literară. De-abia a treia generație de scriitori și critici (generația lui Eliade, Camil Petrescu, G. Călinescu, Tudor Vianu, Eugen Ionescu, Mihail Sebastian, Octav Șuluțiu...) începe să la în seamă, estetic, jurnalul intim sau să-l nege, tot estetic, cu vehemență. El intră în programul scriitorilor care mizează pe *estetica experienței și autenticității* (Camil Petrescu, Eliade, Holban, în genere „gidienii” și „proustienii”!) și unii dintre ei țin jurnale cu scopul, mărturisit, de a-l publica într-o zi. Cum s-a dovedit mai târziu, mai toți eseistii și scriitorii din grupul *Criterion* sau din preajma lui (ceea ce numim „generația trăiristă”) țin jurnale intime, apărute – cele mai multe – după o jumătate de secol: Eliade, desigur, apoi Mihail Sebastian, Octav Șuluțiu, Jeni Acterian, Arșavir Acterian, Petru Comarnescu, Alice Voinescu... Chiar C. Noica, mefient față de tot ceea ce nu-i filosofie, publică un *jurnal filosofic* și, după detenția din timpul regimului totalitar, scrie un eseu autobiografic (*Rugați-vă pentru fratele Alexandru*) în care există în chip vizibil și o cronică a vieții sale carcerare, reconstituită în libertate și tipărită după 1990. Așa va proceda și N. Steinhardt, eseist

și critic literar din aceeași generație, autor al unui excepțional *Jurnal al fericirii*, scris după cei șase ani de închisoare comunistă și publicat după moartea lui.

Anii '30 ai secolului XX sunt, repet, hotărâtori pentru soarta acestui gen literar. Acum apar primele justificări estetice serioase și tot acum sunt formulate și contestările cele mai radicale. Mircea Eliade consideră că jurnalul intim are „o mai universală valoare omenească” decât un roman cu zeci de mii de oameni, pe motiv ca primul înregistrează o experiență autentică, în timp ce al doilea este o ficțiune, o convenție (*Oceanografie*, 1934). Teoria este, evident, discutabilă. Mauriac și Sartre susțin că numai ficțiunea spune adevărul, iar Valéry... L-am citat de atâtea ori în acest studiu pe Valéry încât renunț să-i mai reproduc adversitatea lui față de literatura subiectivă... Tânărul Mircea Eliade rămâne însă, incoruptibil, de partea jurnalului pentru că el reproduce o experiență „nealterată și neliteraturizată”.

Eugen Ionescu este și el de aceeași părere: jurnalul este „genul original literar”, „adevăratul gen literar”, superior din toate punctele de vedere romanului, tragediei, poemei (*Nu*, 1934). Superior romanului? Pe ce bază? Eugen Ionescu, aflat în faza în care la toate lucrurile în răspăr, începând cu literatura, plusează în sensul acestei forme netrucate de „transcriere a vieții” pe care o reprezintă, după el, jurnalul intim mai bine decât orice altă specie literară.

Este vorba nu numai de o convingere estetică, ci și de o stare de spirit a tinerilor din anii '30. O stare pe care Eugen Ionescu o descrie, în 1936, în acești termeni: „De altfel, era un moment în care cercetarea lucrurilor obiective părea pentru totdeauna desconsiderată; când toți indivizii cereau să trăiască, să crească; era o avalanșă de euri hipertrofiate; de «viață mai presus de toate»; de trăire a clipei; de acordare de importanță tuturor dezastrelor intime; de disperări, de fluxuri, de subiectivități; era victoria adolescenților, victoria egocentrismelor, victoria tuturor lucrurilor personale care cereau să trăiască, să domine; victoria indisciplinelor, a desfrâului, a vitalismelor. Se publicau jurnale intime. Fiecare avea jurnalul intim și se bătea cu pumnii în piept: nu-mi pasă de nimeni decât de mine. Subsemnatul însuși, fost adolescent în debandadă, a trăit cu bucurie și orgoliu acea exaltare a individualității, a ieșirii în lume, a etalării tuturor micilor probleme, necesități, tristeți etc., care trebuiau să se spună, care fuseseră oprite.”

Reținem din fișa psihologică a *generației trăiriste*: ostilitate față de cercetarea obiectivă, fluxul subiectivității, exaltarea individualității, hipertrofia eului, dar și (citim mai departe în cronica despre *Mathesis sau bucuriile simple*, cartea colegului său, filosoful Noica!) un fel de cabotinism al disperării, cu referință specială la autorii de jurnale intime. Diariștii pot fi, așadar, „cabotini ai disperării”. Se poate truca *trăirea* așa cum se poate truca literatura, se poate ușor manipula în scriitura intimă principiul „totul este interesant, dacă e trăit” (principiu estetic și moral formulat de liderul generației, Mircea Eliade). Eugen Ionescu nu-l cruță. Reproșează „romanului indirect” (Șantier) din 1935 tocmai literatura din jurnal, caracterul *organizat* al confesiunii, stilul retușat, lipsa de sinceritate totală, ceea ce echivalează cu lipsa de adevăr. Se poate deduce de aici faptul că tânărul

Eugen Ionescu este, în privința diarismului, de partea lui Stendhal. Vrea stilul „négligé”, nu stil „intermediar”, corupt de literatură: „Reproșez acestui jurnal faptul că nu e destul «în *neglige*» și deci de nud, de sincer. Căci a ascunde unele lucruri înseamnă de asemeni a nu fi sincer, a nu fi adevărat. Și, pe de altă parte, nu mă pot opri să fac constatarea tragicului destin al d-lui Mircea Eliade, condamnat veșnic să fie «intermediar». Nici în știință, nici în aventură, nici în asceză, nici în trăire. Și, de astă dată, cu Șantier, e intermediar și în cultură: nici în literatură – creație, nici în

jurnal – document. Căci acest *Şantier* e organizat, oarecum. Nu este un perfect «document sufletească», nici «caiet al experienţelor», deoarece, ca să-l facă unitar, ca să poată fi urmărită suita unei singure drame, a retuşat caietul, scoţând unele lucruri şi repartizând materialul, făcând voit şi nefăcând totuşi un roman dintr-un jurnal. Totuşi, între «document» şi «literatură», parcă lot ar fi mai degrabă literatură, căci Mircea Eliade, spre tristeţea lui, este blestemat a rămâne un literat.”

Reproşurile vor fi, în alte situaţii, şi mai violente. Eugen Ionescu observă, de pildă, că jurnalul a devenit o modă şi, folosită de indivizi fără talent, moda diaristică naşte monştri de mediocritate. Acesta este semnul apropiatului său sfârşit. Succesul prea mare anunţă, cu alte vorbe, decadenţa unui gen. Dar când a avut timp să decadă când nici nu s-a născut bine? Iată argumentele tânărului eseist: „Jurnalul era valabil atâta vreme cât nu exprima o «viaţă oarecare». Sau când a exprimat (de pildă, Amiel) prima «viaţă oarecare». Pe urmă, vieţile «oarecare» au început să se repete; să urmeze, stereotipic, unele altora; acablante, pline de aceleaşi mizerii. Văzând că se poate face literatură cu viaţa intimă a insului, o mulţime de oameni au vrut să răscumpere mizeria lor anonimă, s-o salveze şi au scris cărţi cu mizeriile lor personale. Toată literatura la persoana întâi nu este, de fapt, decât o dezgustătoare colecţie «murdară, cleioasă» de mărturisiri neruşinate a ruşinilor mici individuale, a întristărilor, a turpitudinilor, a mizeriilor, a jalnicului. Dacă vrei să fii dezgustat de umanitate şi de literatură, care este, esenţial, umanitate, nu ai decât să citeşti tot ce se scrie în ultimul timp: jurnale. Greu mai poţi iubi oamenii după ce te-ai învăţat să-i cunoşti prin asemenea cărţi, cu ochii unor asemenea cărţi.”

Ce constatăm? Întâi că literatura subiectivă, practică de indivizi fără talent şi fără ruşine (iată o exigenţă neobişnuită la Eugen Ionescu) a devenit o „dezgustătoare colecţie” de mărturisiri indecente şi acest fapt dezamăgeşte pe admiratorul jurnalului intim. El nu aduce exemple (în afara unui roman scris la persoana întâi, ceea ce pune în dificultate întreaga demonstraţie pentru că jurnalul intim nu se poate confunda cu ficţiunea romanului autobiografic!), dar, în principiu, o confesiune „a ruşinilor mici individuale, a întristărilor, a turpitudinilor, a mizeriilor, a jalnicului” din existenţă nu poate fi decât dezamăgitoare dacă nu se ridică la o anumită treaptă de expresivitate. Nu „jalnicul” în sine este *jalnic* în literatură, ci lipsa lui de expresivitate. Literatura subiectivă, inclusiv jurnalul, nu face excepţie de la această lege.

Ce-l irită pe autorul lui *Nu* – şi aici adevărul este, indiscutabil, de partea lui – este excesul de sentimentalitate şi „mizerie” în literatura de ficţiune sau în literatura nonfictivă. Ca să fie valabilă, confesiunea are nevoie, după el, de două calităţi: *libertate estetică* şi *epicism interior*. Prima condiţie nu este prea clară. De ce numai literatura confesivă are nevoie de libertate estetică şi cealaltă (literatura de ficţiune) nu? Eugen Ionescu nu lămureşte nici aici lucrurile. Rămâne cea de a doua exigenţă: „epicism interior”. Ea poate să însemne ceea ce caută, de regulă, cititorul într-un jurnal: o minimă organizare epică a faptelor, o ficţiune a nonficţiunii, cum i-am spus noi în altă parte a studiului. Oricum, Eugen Ionescu, care în această fază a formaţiei sale spirituale pune în discuţie (şi de regulă neagă) toate temeurile literaturii, contestă acum efflorescenţa unui gen (jurnalul) pe care mai înainte îl socotea, s-a văzut, superior celorlalte. Un gen poate muri sufocat de excesele sale. Ceea ce este adevărat: „E o lipsă de discreţie, de pudoare nejustificată prin nimic; e o umilinţă laică, nedemnă, neridicată de nici un principiu spiritual. Această literatură de «cădere» nu este cunoaştere, căci cunoaşterea este tare, pătrunzătoare, nu e luciditate, căci luciditatea e dincolo de plâns, de

sentimentalism. E o lipsă de libertate, o înămolire care este anestetică, căci atitudinea estetică este libertate. De altfel, aceste «jurnale», aceste individualități în derută, în mizerie, în mizerie făcută poezie, au și altă semnificație. Este cântecul ultim al unui fel de a fi omenesc. Nimic nu este nemotivat. Oamenii «se spun»; aceste «jurnale» și «documente omenești» constituie, poate, testamentul lor sentimental. Nu cred că jurnalul, că literatura de introspecție este definitiv condamnată. Dar, ca să redevină valabilă, ea trebuie să însemneze în adevăr o dedublare, un «epicism interior», o luciditate corozivă care să treacă dincolo de umile infecte.”

Sunt nevoit să repet că Eugen Ionescu amestecă, totuși, lucrurile, punând pe același plan romanul de analiză, romanul subiectiv, sentimental – care pot folosi, ca tehnică epică, jurnalul în interiorul narațiunii (tehnică utilizată în epocă, după modelul Gide, de Mircea Eliade și de alți prozatori „autentiști”, „experimențialiști”) – cu jurnalul intim propriu-zis. Procedeele pot fi aceleași, numai că ele sunt despărțite de o convenție care, în cazul romanului, își poate imagina orice, inclusiv impudicilițiile individului. Condiția este să existe un talent ca acela al lui Dostoievski care să facă în așa fel ca, în roman, să se vadă tragicul uman în aceste mizerii ale vieții individului...

Mai este ceva de spus în marginea reflecțiilor lui Eugen Ionescu, și anume: dacă iritarea lui față de „căderile” confesiunii este motivată, mai puțin motivat este scepticismul său față de soarta genului diaristic în literatura română. Este, repet, prematur. Jurnalul de-abia începuse să existe ca subiect pentru literatură și, cum vom vedea de îndată, critica literară este încă nehotărâtă în privința posibilităților lui... Iar succesul, modest, nu prevestea, atât de alarmant, decadența genului...

De altfel, nemulțumirile momentane ale lui Eugen Ionescu nu schimbă substanțial părerea lui despre valoarea umană și estetică a genului diaristic. Când apare, în 1937, primul volum din *Însemnări zilnice* de Maiorescu, face o cronică de întâmpinare în *Facla* (15 februarie), unde reafirmă credința lui că „un jurnal, un document îmi pare mult mai interesant, mai expresiv decât o operă de artă, care nu este decât un document ornat sau un document scos în afară de viață. De asemenea, când jurnalul aparține unei mari personalități publice, revelațiile vieții sale adevărate sunt mai expresive, mai semnificative decât personalitatea sa publică și mascată. Iar istoria unei idei sau istoria unei personalități – mult mai substanțială, mai vie, mai instructivă decât ideea însăși, devenită statică, și decât o personalitate definitiv înghețată. Iată de ce preferăm operelor încheiate, explicarea lor, mersul nesigur al formării lor. Omul văzut în lume nu este niciodată cel adevărat. Cine-ar fi crezut, de pildă, că seninul, olimpiantul

Maiorescu era un biet om chinuit, ros de ambiții culturale, de tristețea de a fi singur, de nevoia neîmplinită de a fi iubit, de a se bucura, că era obsedat de ideea sinuciderii? Omul așa-zis «realizat» nu este decât un om care ascunde unele lucruri din el (adesea cele esențiale) ca să prezinte lumii doar pe cele care-i convin, cele pe care lumea le acceptă și le apreciază, în anumite momente, ca «valori».”

Dacă relativizăm foarte puțin această judecată radicală, prea radicală (*un jurnal... Îmi pare mai expresiv decât o operă de artă...*), suntem nevoiți să-l acceptăm și în acest caz pe Eugen Ionescu. Am insistat asupra însemnărilor lui Eugen Ionescu despre jurnal pentru că în anii '30 el este, alături de Eliade, partizanul cel mai hotărât al diarismului într-o cultură a decenței, cum este cultura română. Câțiva scriitori tineri merg în aceeași direcție. Camil Petrescu, deși consideră jurnalul „un lucru anost și aproape fără sens”, îl acceptă și-l practică pentru că are nevoie de un marotor relativ obiectiv „ca un aparat de filmat în prezența unei scene fahiriste” (*Jurnal*, 13 ianuarie

1933). Mihail Sebastian preferă jurnalul pentru că are „un accent de adevăr pe care literatura nu-l realizează niciodată pe de-a-ntregul; fiindcă literatura, oricât ar fi de bună, *simulează*”. Octav Șuluțiu, critic și romancier, citește pe Gide (Gide este modelul tinerilor „autentiști”) în *Nouvelle Revue Française* și, în anii 1927–1929 și 1931–1937, ține chiar el un jurnal „din nevoia de a se împărtăși; scriind am impresia că vorbesc cu un bun prieten [...], scriu aici ca să-mi ușurez povara unei vieți singuratică” și promite să ardă, înainte de moarte, caietele în care este consemnată „grozăvia acestei mediocrități”. Nu le arde; au fost tipărite în 1975. Pentru alt tânăr scriitor, Pavel Dan, jurnalul este, tot așa, un confident de nădejde, un „tovarăș drag”, „singurul meu prieten cu adevărat, un prieten care tace [...], care nu spune nimănui nimic” (17.VII.1926). Notează între 1925 și 1929 „jalea” lui, „glasul adânc și zguduitor al ființei”, cu gândul, totuși, de a face din jurnalul intim „o operă nemuritoare; el să fie cărămida pentru construcția castelului” (9.II.1927).

Cum se poate observa, motivele de a ține un jurnal sunt cam aceleași pentru tinerii din anii '30 ai secolului XX. Imaginea „confidentului” sincer și loial, întâlnită la Amiel, trece de la un autor la altul. În privința valorii în sine a jurnalului, opiniile oscilează între ideea de inutilitate și, cum am văzut mai sus, aspirația de a face din jurnal o operă nemuritoare. Important este că tinerii scriitori își pun problema genului diaristic și, în multe cazuri, îl și ilustrează. Este una din mizele generației tinere de după primul război mondial, eliberate – va explica odată Mircea Eliade – de obligații sociale și concentrate asupra culturii. Ea are conștiința unicității și a rolului ei culturalizator la Gurile Dunării. Vrea, în consecință, nu numai să se sincronizeze cu spiritul european, vrea să fundamenteze chiar un stat cultural și o cultură în avangardă prin infuzia de filosofie.

Criticii literari sunt însă mai sceptici. E. Lovinescu remarcă în introducerea la *Memorii II* (1932) două obstacole care stau în calea literaturii subiective la noi: 1) lipsa unei tradiții și 2) susceptibilitatea scriitorului român. În privința susceptibilității nu-i nimic de comentat. Nu știu dacă este mai mare decât în alte părți, dar este sigur că reacțiile scriitorului român, când este vorba de imaginea persoanei lui sau de opera sa, sunt vehemente. E. Lovinescu știe ce spune. Experiența lui de critic al literaturii contemporane este bogată în acest sens. Iar *Memoriile* i-au sporit, ca să spun astfel, cota de periculozitate. S-au supărat toți pe el, cel mai tare: scriitori pe care-i descoperise și-i susținuse prin autoritatea sa critică. Dar, ca să fim dreapți, susceptibilitatea omului de litere nu poate fi o piedică serioasă în calea confesiunii. Jurnalele intime sunt scrise, de regulă, pentru mai târziu, când actorii implicați nu mai există. Și, apoi, dacă am ține seama de susceptibilitățile generale n-am mai face literatură de nici un fel. Chiar E. Lovinescu a avut curajul să întâmpine în *Memoriile* sale faimoasa susceptibilitate a scriitorului moldo-valah. Supărările au trecut, opera memorialistică (remarcabilă) a rămas. Argumentul susceptibilității cade...

A doua observație (lipsa unei tradiții a genului biografic) merită a fi discutată în chip special pentru că E. Lovinescu pune problema sociologic: întrucât societatea românească n-a avut o evoluție normală, organică, nu s-a putut dezvolta un gen literar bazat pe sentimentul continuității și al durabilității. Nu avem, așadar, memorialiști (și, am putea adăuga: nu avem diariști, autori de auto-biografii, pe scurt, nu avem o literatură de tip biografic) pentru că lumea românească n-a avut până acum sentimentul continuității istorice. Iarăși, curios argument!: „Precaritatea existenței poporului și, mai ales, a statului nostru în decursul veacurilor, punct de trecere ai atâtor neamuri streine și obiect de competiție al atâtor vecini hrăpăreți, nu putea dezvolta sentimentul continuității istorice.

În astfel de împrejurări, cine să stea să-și însemne memorialul vieții sale, care presupune un cititor postum interesat prin solidaritate de limbă și de viață? [...] Nesiguranța proprietății a dus, la noi, la atrofia spiritului de prevedere și de economie, iar lipsa de conștiință a duratei în timp a împiedicat dezvoltarea unei specii de îndeletnicire literară, rezemată pe convingerea robustă a eternității. Abia acum, în ultimele decenii, prin consolidarea poporului nostru într-o expresie de stat viabilă, prin crearea, deci, a condițiilor psihologice, memorialistica a început să se afirme ca o ramură posibilă a literaturii naționale”.

Perpessicius găsea „falacioasă” această justificare și avea dreptate. Memorialistica și, în genere, literatura subiectivă nu este produsul, în exclusivitate, al epocilor de stabilitate socială. Se poate scrie oricând și oriunde, în timp de liniște și în vreme de război, cu sentimentul durabilității, dar și cu sentimentul fragilității, vulnerabilității istorice. Diariștii, oricum, nu se simt bine în timpul lor. Nu este o regulă nici în privința memorialiștilor. Ei pot fi sau nu nostalgici, deplâng decăderea valorilor tradiționale și își fixează personalitatea în vârtejurile istoriei pe care au traversat-o. Teoria lui E. Lovinescu este, pe scurt, vulnerabilă. Se confirmă însă, parțial, în ceea ce privește tradiția literaturii subiective (cu referință specială la jurnalul intim) în literatura română. Aici, da, condițiile psihologice și orizontul de așteptare pot fi invocate pentru a explica puținătatea scrierilor intime. O temă ce merită a fi reluată...

Criticii mai tineri (Pompiliu Constantinescu, Ș. Cioculescu, Perpessicius, Vladimir Streinu) nu resping principial jurnalul, dar nu se arată preocupați de estetica lui. Pompiliu Constantinescu face, în cronică la *Șantier* (în *Vremea*, 16 iunie 1935), o remarcă de mare finețe: „Jurnalul intim este, fără îndoială, un exercițiu spiritual ce are atingeri cu romanescul, fiindcă orice cunoaștere de sine tinde să exprime o tipologie, oricât de individualistă ar fi ea”. Ceea ce este, indiscutabil, adevărat. El aduce exemplul lui Amiel al cărui jurnal îi pare a fi un „roman confesional”, ca și *Confesiunile* lui Rousseau. Ceea ce este, iarăși, corect spus, ca și în ceea ce urmează: „Dintre toate jurnalele pe care le cunosc, al lui Amiel este cel mai complex, tinzând spre ficțiune, în el se zbate un critic, un metafizician, un poet tandru și un romancier, prin ceea ce intuiește ca sens tragic din destinul omului”. Iată o intuiție critică bună. Ea se întâlnește cu ideea lui Eugen Ionescu despre necesitatea unui „epicism interior” în narațiunea diaristică. Confrunțați cu un nou tip de literatură, criticii români pricup repede despre ce este vorba și intuiesc subtilitățile genului.

G. Călinescu este însă, cu hotărâre, ostil acestui gen indiscret și superficial. Îl numește o aberație și-l consideră principial nesincer, produs al celor care nu au în ei simțul creației. „Femeile vapo-roase și tinerii roși de ambiție, dar fără puteri de a-și potoli eul din afară, își fac jurnale, de aceea am disprețuit acest gen de solitudine și apoi sunt la o vârstă când nu mai am nici o vanitate” – scrie el. Am urmărit în alt loc evoluția ideilor sale despre acest *gen solitar* și am încercat să explic, în genere, oroarea marelui critic față de indiscrețiile biografice, folosindu-mă de conceptele psihanalizei. G. Călinescu a păstrat totdeauna o mare discreție în ceea ce privește propria biografie (cu o ascendență obscură) și, deși recunoaște undeva că „cel mai obiectiv discurs e acela la persoana I; putem s-o întrebuițăm fără frică” (17 martie 1946), n-a încurajat niciodată *critica genetica* și nici pe cea *psihanalitică*. Nu este, recunosc, o metodă infailibilă, dar în acest caz psihanaliza poate să ne dea câteva puncte de reper utile în privința unui spirit critic care, fără o motivație estetică serioasă, scoate *de plano* jurnalul intim din sfera literaturii. G. Călinescu citise, cu toate acestea, pe marii diariști (de

la Stendhal la Gide) și face, nu o dată, referințe la jurnalul intim ca document uman, cu precauție însă pentru că, așa cum am precizat mai înainte, convingerea lui este că cine se confesează minte.

La acest punct, G. Călinescu se apropie de Paul Valéry care recunoștea, totuși, că în spatele oricărei teorii există și suportul unei „anumite biografii”. Criticul român separă radical planurile și, când este vorba de interpretarea operei de artă, orice atingere cu biografia i se pare suspectă. Sigur este pentru el că jurnalul intim, exaltat de gidieni, este o cronică a inutilităților din existență, o improvizație, o debara, în fine, expresia dizgrațioasă a „tumefacțiilor eului”. Și, ca să se amuze și să discrediteze genul, compune el însuși în mai multe rânduri false jurnale în care înregistrează toate nimicurile unui moment din existența sa. Parodia este însă așa de bună, literar vorbind, încât falsul jurnal se citește cu interes. Semn că talentul poate învinge inerțiile spiritului...

În fine, un argument adus de G. Călinescu în sprijinul rezervei sale față de acest gen este că marii scriitori români (Eminescu, Caragiale, Creangă, Arghezi, Sadoveanu) n-au lăsat jurnale intime. Este just, nu putem, totuși, să tragem de aici încheierea că genul ca atare nu are valoare și că scriitorul român nu are, în veci, apetență pentru confesiune. Ca și în cazul literaturii fantastice, este suficient să apară un mare scriitor (Eliade sau Voiculescu) care să dovedească faptul că fantasticul este accesibil spiritului românesc. Vorba lui G. Călinescu: *când apare geniul, teoriile cad*.

Dar să revin la jurnalul intim și la vocația sau, dimpotrivă, inaptitudinea scriitorului român pentru genul diaristic. Ca să simplificăm lucrurile, putem spune că genul diaristic a întârziat să apară în literatură pentru că n-a fost, o vreme îndelungată, un public care să-l aștepte. Și nu este o situație specială a literaturii române. Cum am arătat mai înainte, jurnalul a apărut în țările occidentale (cu precădere în Franța) în momentul în care s-a schimbat conștiința individului despre el însuși și s-au schimbat, evident, și raporturile individului cu lumea din afară. Ca să-l parafralez pe poetul Ion Caraion, aș spune că jurnalul intim apare, nu izolat, ci ca fenomen psiho-literar și socio-literar atunci când „crește prețul omului” pe piața valorilor morale. Conștiința personalității naște dorința de a cunoaște mai bine și de a o exprima în libertatea pe care o oferă individului scrierea taciturnă, scrierea intimă, secretă. Cum vom dovedi de îndată, această conștiință apare în cultura română, cu oarecare întârziere, pe la mijlocul secolului al XIX-lea și chiar mai devreme dacă luăm în seamă *Jurnalul în China* al Spătarului Nicolae Milescu sau *Însemnările* din 1824–1826 ale lui Dinicu Golescu.

Mai este ceva în privința jurnalului: el depinde de evoluția gustului public și, desigur, de starea culturii. Este un gen de bătrânețe a culturii și rămâne, cred, un *gen însoțitor* în raport cu alte genuri literare tradiționale. Trebuie să existe, deja, un lector cultivat pentru a prețui sinceritățile brutale și pentru a accepta inabilitățile stilistice ale unei narațiuni confesive scrise la repezeală, fără ambiții literare și potrivnică, deliberat, convențiilor literaturii... Sunt, apoi, împrejurările speciale ale culturii române scrise, întârzierea cu care s-a manifestat și circulația ei redusă (în mediile bisericii și ale boierimii culte). Starea culturii române, dar mai cu seamă starea mentalităților noastre, tipul nostru de civilizație bazat, cum am arătat de mai multe ori în cuprinsul acestui studiu, pe un exagerat sentiment al pudorii. Românii sunt, în public, oameni „rușinoși”, timizi, trăiesc cu frica de Dumnezeu, nu privesc niciodată cu ochi buni dezvăluirile intimității. „Intimismul” este, pentru ei, o noțiune strict privată și, prin aceasta, strict secretă. Morala *bunului-simț* îi împiedică să se spovedească în gura mare. Când cineva dintre ei o face, îl privesc cu mare suspiciune. Tradiția pudorii,

morala bunei-cuviințe, filosofia lui „nu se cade”, toate acestea au intrat în ecuația ființei românești și, cu unele modificări, există și azi. E bine, e rău? Nu este cazul să alegem, este doar cazul să pricepem de ce jurnalul intim a întârziat să apară și întârzie încă să fie acceptat de opinia publică. Să înțelegem, mai ales, de ce marii scriitori români n-au ținut jurnale secrete. Pentru că secretul existenței individuale este chiar secretul stilului românesc. Despre acestea vom putea discuta după ce vom arunca o privire asupra evoluției genului diaristic ca atare în spațiul culturii noastre. Până atunci, să tragem încheierea provizorie că n-a existat, într-adevăr, o tradiție a literaturii subiective la noi, dar nu din pricina instabilității sociale și a sentimentului lipsei de continuitate, cum susține E. Lovinescu, ci, pur și simplu, din cauze ce țin de starea culturii și a gustului public.

Deocamdată ne găsim în deceniul 4 al secolului al XX-lea, când apare în câmpul literaturii o nouă generație și, odată cu ea, o gândire nouă despre rolul experienței personale, *directe, trăite* în literatură. Este descoperit și propulsat, în aceste condiții, genul diaristic față de care criticii literari importanți ai momentului manifestă cele mai mari rezerve. L-am citat mai înainte pe G. Călinescu. Mai receptiv se arată Tu dor Vianu. În 1946 publică un studiu, *Din psihologia și estetica literaturii subiective*, în care analizează motivele acestei literaturi, relațiile ei cu istoria și particularitățile speciilor ce-o compun. Este o analiză de lip superior didactic, documentată și utilă pentru că pune ordine în noțiuni. Câteva idei pot fi reținute: literatura subiectivă este produsul *eului empiric* al scriitorului, deosebit de *eul simbolic* al poeziei; jurnalul este, dintre formele literaturii subiective, singurul care reprezintă o literatură „fără public”; există mai multe motive pentru a scrie literatură subiectivă (memorii, autobiografie, jurnale...), unul iese însă în față și acesta este felul nou în care omul modern începe să se considere „nu ca depozitarul unei idei eterne, ci ca produsul unor împrejurări în desfășurare; desfășurarea, creșterea, formația nu sunt însă nicăieri mai sensibile decât în propriul tău caz; istoria este, în primul rând, propria ta istorie; așa au apărut autobiografiile moderne, ca un rezultat al dinamizării imaginii omului”.

Observațiile sunt exacte. Mai trebuie, poate, adăugat că aceleași împrejurări produc și apariția și dezvoltarea jurnalului intim, specie subiectivă prin excelență sau, mai bine zis, specie a literaturii în care subiectivitatea atinge proporții maxime. T. Vianu determină, și în acest caz, motivațiile care împing pe cineva să noteze în caietele lui de taină. Jurnalul îi pare a fi „un remediu al singurătății, al suferinței și al boalei”, bizuindu-se pe mărturiile unor diariști ca Maine de Biran și Amiel. Tot el observă: „În jurnalul lor intim se retrag și se regăsesc oamenii cu capacitate practică redusă, naturile abulice și veleitare, sufletele ulcerate în contactul cu viața”. O remarcă numai în parte îndreptățită. Stendhal nu-i o natură maladivă, nici Benjamin Constant. Ce să mai zicem de un pionier al diarismului, Samuel Pepys, care este, într-adevăr, veleitar, dar e în același timp un spirit vital și descureț. Nici Gide, Jünger sau Eliade, dintre moderni, nu sunt naturi suferinde și pur contemplative. Dovadă, între altele, că scriu mult, în mai multe domenii. Cred că marele estetician se înșală și atunci când consideră că jurnalul intim este un remediu numai al singurătății, suferinței și bolii. Sunt și alte sentimente, motivații, stări care intră în scrierea Întimă și chiar o determină. Tolstoi nu-i deloc o natură singuratică și nu-i nici un om instalat în boală. E un vital care păcătuiește des și vrea să se izbăvească prin confesiune.

Modelul pe care îl invocă în demonstrația sa Tudor Vianu este modelul diaristului romantic. Modernitatea a diversificat însă această tipologie, iar jurnalul ca atare și-a aflat și alte cauzalități...

Rămâne valabilă observația esteticianului că jurnalul intim poate fi „o corectare a convenționalismului social, notarea unei permanente *reservatio mentalis*”. Este un dat, ca să zic așa, al genului, deși diaristica modernă și postmodernă (Drieu la Rochelle, Anaïs Nin, Pavese, Simone de Beauvoir s.a.) ne oferă atâtea exemple contrarii. Tendința este, dimpotrivă, de a doborî toate tabuurile și de a deschide larg granițele domeniului intim al personalității. În aceste condiții, *reservatio mentalis* este un concept pus mereu la încercare, provocat și, de cele mai multe ori, violat de diaristica ultimelor decenii. În fine, Tudor Vianu împinge originile diarismului spre antichitatea romană, considerând *Meditațiile* lui Marc Aureliu „primul jurnal al culturii noastre [...], unul din textele reprezentative ale acelui moment de interiorizare a conștiinței umane prin care antichitatea se pregătea să primească creștinismul”. Adevărat, dar, cum am încercat să dovedesc în altă parte a studiului, cugătărilor lui Marc Aureliu nu reprezintă un jurnal intim, ci o culegere de reflecții morale și filosofice, cum sunt atâtea (multe și strălucite) în literatura europeană, veche și nouă. E greu să-i atribuim însușirile și insuficiențele jurnalului intim propriu-zis, cronică – așa cum a fost definită de atâtea ori – a existenței cotidiene... Pe scurt, esteticianul român se înșală asupra cronologiei jurnalului intim. Studiul lui rămâne, cu aceste mici observații, un punct de reper în dosarul diarismului românesc.

2. Jurnalul ca literatură

După al doilea război mondial interesul teoretic pentru jurnalul intim și, în genere, pentru literatura subiectivă este minim. Jurnalul devine cu predilecție un gen de sertar. Când, după 1948, sistemul comunist se instalează definitiv și își creează mecanismele de control și propagandă, jurnalul – bazat pe sinceritate, confidențialitate – dispăre din orizontul literaturii române. A reapărut parțial, după 1964, sub forma jurnalului de călătorie. Câțiva intelectuali (A. Marino, M. Zăciu, O. Păler, E. Simion) publică însemnările despre experiența lor în străinătate, sub forma unor jurnale-memorale. Prozatorii din „școala de la Târgoviște” readuc jurnalul în literatură, îndeosebi Radu Petrescu, un diarist à *outrance*. Generația '80 (M. Nedelciu, N. Iliescu) reia ficțiunea jurnalului în epica propriu-zisă, înnoind, astfel, structurile tradiționale ale genului, iar în 1986 revista *Caiete Critice* dedică un număr *Jurnalului ca literatură*, cu participarea scriitorilor și criticilor din mai toate generațiile.

Este prima oară când se pune în discuție publică acest gen confidențial. Opiniile sunt pro și contra. Poetul Ștefan Augustin Doinaș este mai degrabă contra jurnalului. Nu-i prea găsește rosturile. Începe cu întrebările: „Predispus să mă războiesc cu ideea de *jurnal intim*, mă simt asaltat de întrebări, pe tema: în ce constă acest gen de scriitură? – E clar că titlul de *jurnal* designează lucrări cu totul eterogene, fiind absolut arbitrar. La fel de neesențial mi se pare procedeul, pur formal, al datării. – Atunci, există oare, elemente de conținut capabile să-l definească? Refuzul redacției literare? Caracterul de deplină sinceritate a notațiilor? Introspecția prelungită? Dorința de a fixa momentele excepționale ale unei trăiri? Nevoia unei confesiuni totale? Faptul că nu e destinat unui public cititor? Aspectul de atelier, de șantier? Suma de impresii rezultând dintr-o călătorie, dintr-o lectură? Consemnarea din fugă a unei idei dispartate? Autenticitatea, surprinderea palpitului imediat al vieții? Un morman de schițe, ciorne, versiuni datate ale unei viitoare – sau nicicând scrise – opere? Un simplu «aide-mémoire»?... – Asemenea întrebări pot să continue. O voi formula

pe cea mai cuprinzătoare: toate aceste trăsături împreună, sau numai o parte din ele (și, atunci, care anume?), definesc, oare, *jurnalul* drept un gen de o mare varietate structurală, imposibil de redus exclusiv la una din trăsăturile de mai sus?”.

Remarc faptul că toate întrebările sunt corecte. Dacă vrei să spui ceva despre jurnalul intim trebuie să răspunzi la ele. Bineînțeles, după ce citești un număr de jumale ca să-ți faci o idee. Doinaș citește pe Eliade, Jünger, Valéry Larbaud, Hocke, Amiel și, ca să intre în temă, ține el însuși în acest răstimp un jurnal, notând în el ceea ce gândește despre jurnal. Ce descoperă? Că Valéry Larbaud, Jünger nu-i plac, că Eliade este „inteligent și fascinant”, că jurnalul, ca atare, este un *gen utopic* („el nu poate fi situat”) și ca genurile limitrofe îl absorb până la desființare; că a ține un jurnal complet sincer „contrazice ideea de cultură”, pentru că numai barbarii se prezintă așa cum sunt; mai rău: jurnalul e „un cumplit atestat de inteligență pur veleitară”. Concluzia acestei experiențe (lecturi de jurnale, meditații despre jurnal, exercițiul diaristic special între 20 aprilie 1986 și 31 mai 1986, răstimp în care pregătește răspunsul la ancheta revistei) nu-i deloc încurajatoare: „Constituie aceste rânduri ale mele un *jurnal*? Dacă da, ce semnificație pot să aibă, mai întâi ele, apoi *jurnalul* în genere?”

Oare nu aceea de simplu alibi al lenei, al lipsei de concentrare creatoare și al divagării? Voi fi oare înclinat, de acum înainte, ori de câte ori îmi vor lipsi dispoziția de lucru, suita în idei, continuitatea în muncă, rezistența la efort, bogăția vieții interioare, «inspirația» chiar, să însăilez câteva rânduri la întâmplare, să le datez, să le pun să suplinească eseul necesar sau articolul cu cap și coadă? – Parafrazându-l pe Amiel, sunt tentat să conchid: adevărul se răzbună cu adevărat numai în cadrul ficțiunii înalt semnificative; căci un mare adevăr nu se răzbună decât asupra adevărilor mărunte.”

Întrebări, ziceam, bune. Răspunsuri, trebuie să adaug, discutabile. Jurnalul este tot ceea ce Ștefan Augustin Doinaș presupune, în primul fragment citat, că poate să fie. Dar este și ceva în plus: imaginea unei experiențe netrucate de literatură, un fragment de viață sau o felie de viață *trăită*, cum îl gândea Eliade. Poate fi și un „aide-mémoire”, dar dacă este numai atât nu poate aspira să-și depășească condiția (ingrată) și să devină ceea ce aspiră să fie: o formă a literaturii, citită, acceptată pentru ea însăși. Nu poate fi „situat” jurnalul? Ba da, jurnalul este un gen situat la intersecția celorlalte genuri literare; un gen subiectiv, fără reguli, ostil „literaturii”, o schiță care aspiră să devină un întreg, un Album de fotografii care tinde să ajungă o Opera autonomă, verosimilă, supusă judecății estetice. Este un produs al lenei? Poate, dar exercițiul lenei devine, la oamenii inteligenți și talentați, un exercițiu al spiritului. Și, apoi, lenea este o atitudine a umanului, are și ea dreptul la expresie... Dacă forțăm puțin lucrurile, putem spune că lenea este forma comună a spiritului de contemplație. Cum s-a văzut mai înainte, diariștii își pun lenea la treabă...

Doinaș nedreptățește, așadar, jurnalul atunci când îi reproșează faptul că înregistrează doar staticul din viață, momentele de abandon, pe scurt, inerția. Inerția (lenea) poate, repet, fi productivă... Apoi, chestiunea „absorbției” jurnalului de către genurile de frontieră, „până la desființare”. Răspuns: poate, dar procesul este mai degrabă invers: jurnalul absoarbe genurile limitrofe, le fură procedeele, trece de la unul la altul fără complexe, „ciupește” de unde are nevoie, într-o libertate relativă („relativă” pentru că orice libertate în literatură este condiționată de ceva!) față de convențiile literaturii... Pe scurt, jurnalul este un aspirator de profesie, performant de multe ori; poate fi – și aceasta este situația cea mai des întâlnită – un instrument acompaniator al celeilalte opere (opera majoră, opera titulară), modest, util, un poligon de antrenament pentru spirit,

manta de vreme rea etc. Surpriza este că, în unele cazuri, instrumentul acompaniator, poligonul, mantaua uitată în cuierul de lângă ușa de la intrare etc. trec pe locul întâi, devansează sau chiar surclasează *opera favorita*. În spațiul acestui studiu am dat atâtea exemple în acest sens. Urmașul bastard detronează regele legitim... Cine ține un jurnal intim trebuie să la în calcul și asemenea răsturnări spectaculoase...

Jurnalul = atestat de „intelligență pur veleitară”? Nu totdeauna. Nu-i o regulă, iar când se întâmplă, soarta jurnalului depinde de alți factori. Dacă veleitarul se dovedește că are talent și are o intelligență superior veleitară, în stare să se exprime *expresiv* pe sine? Numai textul ca atare ne răspunde la aceste întrebări. În fine, problema adevărului și a ficțiunii: adevărul *se răzbună* oriunde, în opera de ficțiune ca și în scrierea confesivă autentică, iar ficțiunea, ei bine, ficțiunea se strecoară chiar și în scrierea care contestă principial ficțiunea literaturii... Un alt tip de *răzbunare*, ca să folosesc din nou termenul lui Ștefan Augustin Doinaș. Să trag, la rândul meu, o concluzie: când discutăm destinul unor genuri literare, trebuie să ținem seama de toate vicleșugurile scriiturii diaristice, o scriitură (un discurs) care are obiceiul de a se pune pe sine în discuție. Chiar atunci când se neagă cu zel, ceva rămâne: expresia acestei negații. E sentimentul pe care mi-l lasă, între altele, scurtul *jurnal împotriva jurnalului* scris de poetul Ștefan Augustin Doinaș.

*

De partea jurnalului este prozatorul Norman Manea, deși... Totdeauna, să observăm, când scriitorii vorbesc despre jurnal, ei folosesc aproape invariabil un *deși*, un *dar*, un *cu toate că...* și alte sintagme ale distanțării, prudenței, indeciziei... Prozatorul citat recunoaște că jurnalul, „reportaj al interiorității”, poate fi un document important pentru o epocă și o personalitate, dar (iată nelipsitul *dar*) pune sub semnul întrebării tendința de a „ficționaliza” biografia. Întrebare justă care atrage după sine altă întrebare: în ce scop și cu ce rezultat? (în fapt, două întrebări). Am putea răspunde la rândul nostru: dacă „a ficționaliza” biografia se face în scopul de a crea literatură și dacă literatura astfel produsă este bună din punct de vedere estetic, operația este acceptabilă și autorul merită a fi lăudat; dacă (așa cum cred că bănuie, cu îndreptățire, Norman Manea) „ficționalizezi” pentru a-ți crea o imagine princiară, o biografie exemplară și profitabilă politic, atunci, desigur, este vorba de un act de impostură. Una din multele forme de impostură pe care le cunoaște literatura într-un regim al imposturii instituționalizate, cum era acela în care trăia, în 1986, Norman Manea, ca și autorul acestui studiu.

Trebuie să recunoaștem că suspiciunea prozatorului vizează în primul rând jurnalul intim. Gen „direct”, autobiografic, el poate servi, când nu există conștiință morală, scopurilor lucrative ale autorului... Oricum, Norman Manea are dreptate să fie vigilent când recomandă genul diaristic: „Se vorbește uneori despre narcisismul jurnalelor, chiar și al celor dureros autocritice. Despre efectul de sterilitate pe care îl evocă. Despre nesociabilitate, despre subtilele ranchiune ale introvertirii, despre dedublarea vanitoasă. Despre complexul cultural al abundenței de notații regizate anume să acopere precaritatea sub fastul filelor, în caiete ce se vor princiar. Despre frustrările și substituirile lizibile în atâtea pagini de jurnal publicate, dacă nu cumva scrise anume pentru a fi publicate...”

*

Un punct de vedere original (original ca gândire și original ca limbaj) are despre jurnal poetul Marin Sorescu, care, de altminteri, a lăsat un foarte interesant jurnal intim. Am reprodus ca *motto* la începutul acestui capitol un fragment din micul eseu intitulat *Acești grefieri ai sufletului*, publicat de Sorescu în *Caiete Critice*, numărul citat. Reamintesc că poetul pune lenea noastră în privința jurnalului pe seama vigilenței soțiilor daco-romane și a curiozității „impiegaților de mișcare”. Formule fericite, formule bune, ca și aceea din titlul eseului. Diariștii – „acești grefieri ai sufletului”! Splendid! „Impiegați de mișcare!?!... Toată lumea a înțeles, la apariția *Caietelor Critice*, cine sunt acești curioși impiegați... Securiștii, bineînțeles, care, din alte motive decât soțiile, scormoneau peste tot și dirijau însemnările intime ale scriitorilor spre locuri de parcare sigure... Este modul parabolic de a vorbi al poetului și, cum se vede, al diaristului Sorescu.

Ideile lui despre genul diaristic sunt bine cumpănite. Acceptă și el jurnalul, dar... Dar vede ușor cusururile, imposturile lui. Nu scapă, totuși, din vedere valoarea acestor „documente de însoțire” (altă expresie norocoasă!). Remarcă just că „bântuie atâtea feluri de jurnale câți autori de jurnale există”. Încă o dată: observație corectă. Îndreptățită este și rezerva lui Marin Sorescu față de încercarea, deloc rară, de a literaturiza jurnalul. Acceptă jurnalul telegrafic al lui Maiorescu, acceptă cu bucurie „romanul indirect” al diaristului Eliade, dar nu-i place deloc jurnalul care vrea să devină literatură. Ori, ori – zice autorul: „Literatura îmi place separat. Jurnalul mă interesează, așa cum spuneam, ca document și ca autenticitate. Unii dintre autorii pe care nu i-am pomenit pot fi suspecți de nesinceritate și de contrafacere. Și mai am o pretenție de la jurnal. Să nu-l scrie chiar oricine. Mă interesează foarte mult, de exemplu, jurnalul lui Tolstoi, care rămâne o capodoperă. Și nu știu dacă din cauza personalității autorului sau din cauza conținutului propriu-zis. Tolstoi este dostoevskian în jurnal! Autorul *Fraților Karamazov* rămâne mai puțin decât Tolstoi. Dar el a scris aceste însemnări cu gândul că face articole, în timp ce Tolstoi le consemna cu patima unui bolnav, care-și tot la temperatura. Mă refer strict la ceea ce s-a publicat ca jurnal și nu la *Notele din subterană* sau la *Amintirile din Casa Morților*. Dostoievski rămâne autorul celui mai interesant jurnal intim, necruțător și năprasnic: opera lui întreagă. Și-a ciopârțit însemnările zilnice, trăirile, punându-le pe seama eroilor. Întorcându-ne în ograda noastră, să așteptăm. Există, probabil, unele texte nepublicate ale unor personalități dintre cele două războaie. Au fost semnalate pagini inedite de Alice Voinescu, de exemplu. Și, să nu uit: să nu se mai devasteze periodic arhivele și bibliotecile. Mă gândesc la vandalismul anilor '50, când, sub pretextul epurărilor, au fost arse și aruncate în stradă cărți, manuscrise, hrisoave cu pecete și alte acte ale continuității. Pentru cei care le-au trăit, evenimentele acestea au fost atât de teribile și lipsite de logică, încât inhibiția s-a transmis, în genă, moștenitorilor. Nu cred că vom mai avea jurnale încă multă vreme (decât, poate, de perete). Copil fiind, am citit pe caldarâmul unui orașel din Oltenia pagini răzlețe, scrise caligrafic *pentru eternitate* de nu știu ce mână încrezătoare în destin. Ploua și literele intrau unele în altele, curgând la vale. N-a fost o viziune în stare să te încurajeze în ale scrisului...”

Încheiere tipic soresciană. După ce ne-a dat curaj în privința diarismului (și ne-a dat și un exemplu, într-adevăr strălucit, de jurnal „abisal” în opera lui Tolstoi), Sorescu ne reamintește că scriitura confesivă poate fi doar o scriere de caldarâm, așa cum a văzut el în Oltenia natală. Lucrurile pot sta, într-adevăr, și așa. Există o notă de perisabilitate în scrierea diaristică, nimeni nu neagă. Pașii timpului pot șterge definitiv cuvântul „eternitate” scris pe caldarâmul literaturii subiective.